

A kelet–nyugati párbeszéd az „enyhülés fogságában” töltött időszakban 1975–1985 között¹

VAJDA BARNABÁS

East – West dialogue in the era of „standby détente” between 1975-1985

Abstract

The study analyzes a particular section of the Cold War in Europe in the decade between 1975 and 1985. Its time frame is the period spent “in captivity of relaxation” between 1975 and 1985. At the center of the theme is a duality: on the one hand, in Western Europe, there was an effort to develop a more unified foreign policy (regionally, globally) on the western side of the continent. On the other hand, there were opposing efforts to ensure that foreign policy did not extend beyond the Luxembourg Compromise (1966). The main questions of the study are: Why and under what circumstances did a kind of imbalance occur in the same period in favor of the Soviet Union after 1975, when the Soviet Union launched a comprehensive armament program? Who and how perceived the breakdown of the balance of power? The same period was also the period of “eurosclerosis”, which, among other things, meant Europe’s lagging behind in the military, innovation, and technological fields. On a theoretical level, the study aims to respond to the latest scientific approaches.

Key words: Helsinki process; Goskov programme; Eurosclerosis; Luxembourg compromise; European Space Agency; standby détente

Kulcsszavak: Helsinki folyamat; Goskov program; euroszklerózis; Luxemburgi kompromisszum; Európai Űrügynökség; standby détente

Subject-Affiliation in New CEEOL: History – Recent History – Post-War Period (1950–1989)

DOI: 10.36007/eruedu.2022.4.015-024

Bevezető

Jelen tanulmány arról a történelmi példáról gondolkodik, hogy a hidegháború egy bizonyos periódusában hogyan, milyen körülmények között közeledett egymáshoz a két szuperhatalom. Továbbá, hogy ebben a közeledésben milyen szerepet játszott az akkori európai integráció tagországainak a külpolitikája; milyen szerepet

¹ Jelen tanulmány annak az előadásnak a szerkesztett szövege, amely a Miskolcon 2022. szeptember 1–3-án rendezett Jelenkortörténeti konferencia „Sorsunk Közép-Európa: regionális és nemzetközi kapcsolatok” című paneljében hangzott el; a panel résztvevői Békés Csaba, Kalmár Melinda, Vajda Barnabás és Stefano Bottoni voltak.

játszott a technológiai transzfer mint jelentős érdektényező; valamint milyen szerepet játszott a párbeszéd mint a háború alternatívája és mint a nemzetközi konfliktuskezelés intelligens eszköze.

A nemzetközi kapcsolatok kutatói számára az 1975-ös év, valamint az 1975 utáni évtized gyakran úgy említődik, mint a Helsinki utáni időszak, utalva az 1975. augusztus 1-jén 35 állam által aláírt Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záródokumentumára. Helsinki kétségtelenül fontos történelmi esemény volt. Békés Csaba Helsinki elsőrendű szerepét abban látja, hogy a folyamat eredményeként legalizálódott az 1945 utáni európai hatalmi status quo, és ez bizonyos mértékben megnyugtatta, kiegyensúlyozottabb és kiszámíthatóbb tárgyalóféllé tette a Szovjetuniót. Azonban Békés értékelése szerint a Helsinki folyamatnak számos más történelmi tényezővel összevetve jóval kisebb szerepe volt abban, hogy 1989 után Európa nyugati és keleti fele közelebb került egymáshoz.² A nemzetközi kapcsolatok szempontjából az 1975-ös évet és az utána következő évtizedet nem érdemes csak Helsinkire korlátozni, hanem több olyan történelmi eseménysort és folyamatot is érdemes figyelemre méltatni, amelyek hozzámérhetők a Helsinki záródokumentum jelentőségéhez. Ezek közül e helyütt kettőt említünk: a szovjet fegyverkezési programot és az euroszklerózis időszakát.

A Gorskov-program

Az 1970-es évek közepén már javában zajlott, sőt fokozódó tendenciát mutatott a Szovjetunió átfogó fegyverkezési programja, amelyet Szergej J. Gorskov tengernagy nevéhez szokás kötni (Fischer 2005, 242–246). Az nem újdonság, hogy a Gorskov-program egy sor nemzetközi folyamattal összefüggött, és hogy a kezdetei az 1960-as évekre nyúltak vissza. Egyebek mellett összefüggött az 1962-es karibi válsággal (amely ráébresztette a Szovjetuniót a saját tengeri sérülékenységére), az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlettel, amelyből tudatosan kivonták a katonai kérdéseket (Németh 2004, 459), és összefüggött a vietnami háborúval úgy, hogy a Szovjetunió épp abban az időben kezdett bele a programba, amikor az USA Vietnamban költött el fegyverekre dollármilliárdokat. Sz. J. Gorskov *Az állam tengeri hatalma* című geopolitikai művét 1979-ben jelentették meg, és bár munkájában a hangsúly egyértelműen a tengeralattjáró flottán, a hadihajókon és a repülőgép-hordozókon volt, mellettük azonban Gorskov nagy szerepet szánt a szovjet kereskedelmi flottának is (Fischer 2005, 244).

Azt viszont ritkábban szokás említeni, hogy a Gorskov-program párhuzamosan zajlott a SALT I.-gyel és a Helsinki folyamattal – azaz két olyan nagyszabású nem-

² Békés Csaba szerint Oroszország számára Helsinki „egy európai projekt” volt abban az értelemben, hogy: „For the Soviets, the Helsinki process was explicitly a European project, on the basis of the long term recognition of the European status quo, the goal was to create civilized relations between the east and west part of Europe [...] After Helsinki, a gradually evolving process began to emerge, indicating the formation of a common European consciousness” (Békés 2022, 259–260, 262, 271).

zetközi kezdeményezéssel, amelyek a nagyarányú fegyverkezés ellentétéként általános leszerelésre és békére törekedtek.

A vizsgált időszakban mind a szovjet fegyverkezési programot, mind a nemzetközi stabilitás érdekében tett diplomáciai lépéseket az USA és a Szovjetunió közti stratégiai vetekedés keretében érdemes látnunk, mint a két szuperhatalomnak a globális kihívásokra adott olyan válaszát, amelyben figyelembe vették a másik fél szempontjait. Konkrétabban a folyamatoknak ebben az összekapcsolódásban a hidegháborúnak azt az érdekességét, sőt jellegzetes vonását érdemes látnunk, hogy a SALT I. és a Helsinki-folyamat (amennyiben mindkettőt a béke felé tett közös lépésnek értékeljük) lényegében párhuzamosan (!) zajlott a Szovjetunió nagyszabású fegyverkezési programjával. Azaz végső soron azt tudjuk megállapítani, hogy a vizsgált időszakban a két óriási jelentőségű békekezdeményezés és egy hatalmas fegyverkezési program egy időben és egymás függvényében zajlottak. Más szavakkal: egyfelől a szuperhatalmi status quóra való megbékülési törekvést (amit nevezhetünk a nemzetközi kapcsolatok kiegyensúlyozott helyzetének, azaz détente-nak) együtt érdemes látni egy agresszív fegyverkezési programmal. A Helsinki-tárgyalások megbékülési gesztusát együtt érdemes látni az offenzív szovjet külpolitika kézzelfogható (távcsővel látható) jeleivel, amelybe immár szervesen beleépítették a nukleáris hadászati fejlesztéseket. A hidegháború egyik szuperhatalmi jellegzetességével van dolgunk: nem vagy-vagy, hanem is-is helyzettel (amit a modern játékelmélet win-win szituációnak nevez). A korabeli sajtó, és főleg az élclapok érzékelték, hogy a Szovjetunió nagyszabású fegyverkezési programja összefüggött a saját nemzetközi magabiztosságával. Ez fejeződött ki az alábbi furcsa metaforában: a Gorskov-programmal az orosz medve cápauszonyt növesztett, és fraternizálni kezdett, de csak a maga fajtájával.

Az euroszklerózis időszaka

1975 kapcsán ritkábban szokás említeni, hogy a nemzetközi szinten az 1975–1985 közti évtizedet tartják az ún. euroszklerózis időszakának. (A fogalmat manapság ritkán halljuk; mintha az európai kollektív memória célzatosan igyekezne megfeleledkezni saját korábbi nem túl acélos korszakáról.) A meszesedés, megkeményedés jelentésű szklerózis Európának az elesett, tehetetlen és döntésképtelen állapotára utal, és több tényezőből tevődik össze. A mérvadó értékelések szerint (pl. Németh 2004; Sestanovich 2014; McWilliams – Piotrowski 2014) a jelenség magában foglalta azt, hogy az akkori Európai Közösségek országai épp ebben az időszakban néztek szembe a legintenzívebben azzal a kihívással, hogy az Európai Közösségek-beli nemzeti kormányok önállósága rendre nem érvényesült vagy csorbult a külpolitikai döntésekben. E külpolitikai magatehetetlenég egyik gyógyszerként hozták létre a ritkán emlegetett Luxemburgi kompromisszumot. Másfelől az euroszklerózis egy igen jelentős technológiai lemaradásnak is a jele volt, már-mint Nyugat-Európa lemaradásának a világ más régióival szemben. (*Mind a Luxemburgi kompromisszumra, mind Európa technológiai lemaradására lejjebb még visszatérünk.*)

Az 1975–1985-ös évtized történeti értelmezésének keretei

Ha és amennyiben ezekhez a folyamatokhoz történelmi értelmezési keretet keresünk, és ezeknek az önmagunkban is komoly kihívásoknak a kontextusát vizsgáljuk (a Helsinki folyamattal párhuzamosan zajló szovjet fegyverkezést, valamint az euroszklerózist), akkor azt vehetjük észre, hogy az összeurópai nemzetközi folyamatokat elemző Békés Csaba felveti az „enyhülés fogságában töltött időszak” fogalmát, amit ráadásul úgyszintén 1975–1985 közé datál (Békés 2019, 293). Például az „enyhülés fogságában” vergődő Magyarország azt jelenti, hogy Magyarország az 1970-es évek második felére gyümölcsöző viszonyt alakított ki Nyugat-Európával, csakhogy épp akkor, amikor a szuperhatalmak viszonya mélypontra zuhant. Magyarország amiatt az érdekütközés miatt került az „enyhülés fogságába”, hogy választani kényszerült Nyugat és Kelet között.³ Nyugat-Európa szintén az „enyhülés fogságába” került azáltal, hogy 1979, azaz a Szovjetunió Afganisztánba való katonai bevonulása után „a nyugat-európai országok többsége [...] nem csatlakozott egyértelműen és minden területen a Szovjetunió megbüntetését célzó amerikai kampányhoz” (Békés 2019, 300). E helyütt az „enyhülés fogsága” metafora Nyugat-Európának azt a döntését jelenti, hogy nem követi az USA-t azért, hogy „megőrizze a détente gyümölcsseit” (Békés 2022, 269).

Ezek alapján az „enyhülés fogsága” azonos azzal, hogy „a détente eredményeit meg kell őrizni” Európa keleti és nyugati fele között. Ha igen, akkor ezen a ponton Nyugat-Európa országai, és különösen a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) nem követte feltétlenül az USA külpolitikai vonalát 1979 után⁴, sőt ezen a ponton több nyugat-európai országnak ugyanaz volt az érdeke, mint Kelet-Közép-Európa országainak: fenntartani a détente eredményeit (Békés 2022, 269). És ebből az következik, hogy a „fogságba esett enyhülés” hosszabb távon egy hasznos közeledést, egy egymás irányába való tendálást okozott Nyugat- és Kelet-Európa között.

A Luxemburgi kompromisszum

A fentiek ismeretében miként írhatók le az Európai Közösségek korabeli folyamatai az „enyhülés fogságában” töltött időszak figyelembevételével 1975–1985 között? Az Európai Közösségek (EK) külpolitikai meghatározottságai és korlátai az 1975 után időszakban viszonylag jól ismertek. A hidegháború bipoláris determináltságú kontextusában az Európai Közösségek jó ideig nem ambicionálták az európai

³ Az „enyhülés fogságában” kifejezés Békés Csaba könyvének angol nyelvű változatában „standby détente 1979–1985” formában szerepel (Békés 2022, 259–274).

⁴ Az 1979-es dátum Afganisztánra utal, ahogy Békés Csaba fogalmaz: „For the first time in the Cold War era, this was not followed by an automatic worsening of the East–West relations in general. Mutually interested in preserving the results of détente, the two parts of Europe began to gravitate toward each other rather than obediently follow the superpowers’ confrontational line” (Békés 2022, 270).

kezdeményezésű globális külpolitikai hatás elérését, és arra nem is volt reális lehetőségük. Tény, hogy 1957–1958, azaz a Római szerződés életbe lépte után elkezdett kialakulni egy egységesebb nyugat-európai külpolitika, amelynek számos kihívásra kellett reagálnia. Reagálnia kellett bizonyos regionális kihívásokra, elsősorban Európa nyugati felén, de ide tartozott a Kelet-Közép-Európához és a Szovjetunióhoz fűződő viszonyuk is, és reagálnia kellett bizonyos globálisabb kihívásokra is, amelyek főleg az afrikai, az ázsiai és a dél-amerikai térségben zajlottak.

Az 1966-os Luxemburgi kompromisszumot Pierre Werner (1913–2002) luxemburgi miniszterelnök hozta tető alá (P. Werner 1959 és 1974 között miniszterelnök és többszörös luxemburgi miniszter volt, többek között védelmi miniszter is). Az Európai Közösségek akkori tagországai között fellépő feszültség abból fakadt, hogy a tagországok egyike-másika időről időre veszélyben érezte saját nemzeti külpolitikai érdekeit. 1966-ban a konfliktus a Charles de Gaulle vezette Franciaországra koncentrálódott, olyannyira, hogy a korabeli közbeszéd a konfliktust leegyszerűsítette a francia de Gaulle és a német Walter Hallstein közötti összecsapásra. Tény, hogy a francia köztársasági elnök élete végéig a francia nemzeti szuverenitás képviselője volt, míg viszont W. Hallstein (aki 1958 januárja és 1967 júniusa között volt az Európai Bizottság első és nagyon sokáig egyetlen német származású elnöke) közismert volt arról a kijelentéséről, hogy „a nemzeti szuverenitás a tegnap doktrínája”.

Ezt a „nemzeti szuverenitás versus föderáció” feszültséget sikerült P. Wernernek feloldania úgy, hogy az 1966. január 29-én megkötött Luxemburgi kompromisszum vétőjoggal ruházta fel a tagországokat, ha és amennyiben egy ország megítélése szerint a közös európai külpolitikai döntés kedvezőtlenül befolyásolta volna valamegyik szavazó ország „nagyon fontos érdekeit” (Németh 2004, 45).⁵

Az 1966-os Luxemburgi kompromisszum megmentette a nemzeti kormányok önállóságát a nemzetközi döntésekben. Mivel azonban az Európai Közösségeket továbbra is egyre fokozódó külpolitikai kihívások érték (a fejlődő országokon kívül az USA, Japán és a Közel-Kelet felől is), ezek a kihívások folyamatos nyomásként igényelték, mi több, kényszerítették az Európai Közösségek tagállamainak szorosabb együttműködését, a közös külpolitikai víziót. A Luxemburgi kompromisszum megítélése szempontjából nem lényegtelen szempont, hogy 1966-ban még csak 6 ország volt az Európai Közösségek tagja. 1972 után már 9 (Nagy-Britannia, Dánia, Ír Köztársaság), 1981-ben 10 (Görögország), 1984-ben pedig már 12 ország (Spanyolország és Portugália) alkotta az EK-t, és ezek a bővítések már akkoriban megsokszorozták a tagállamok lehetséges nemzetközi érdekütközéseinek a valószínűségét és gyakoriságát. Nem csoda, ha a „nemzeti szuverenitás versus föde-

⁵ A Luxemburgi kompromisszumnak a szavazás rendjéről szóló része az alábbi szöveget tartalmazta:

“Where, in the case of decisions which may be taken by majority vote on a proposal of the Commission, very important interests of one or more partners are at stake, the Members of the Council will endeavour, within a reasonable time, to reach solutions which can be adopted by all the Members of the Council while respecting their mutual interests and those of the Community. [...] The French delegation considers that where very important interests are at stake the discussion must be continued until unanimous agreement is reached. The six delegations note that there is a divergence of views on what should be done in the event of a failure to reach complete agreement.”

ráció” kérdése a külpolitikai cselekvőképesség terén a több mint 20 tagállamot tartalmazó mai Európai Unióban is aktuális.

A Luxemburgi kompromisszum után az európai struktúrákban az egyhangú döntéshozatal fennmaradt úgy, hogy a kompromisszum kibúvót biztosított egyes érintett tagállamok számára, ha azok veszélyben érezték a létfontosságú nemzeti érdekeiket. (Hogy mit értettek ez alatt, annak definíciója elmaradt [vö. Németh 2004, 456].) Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy az európai integráció a közös külpolitika terén megtorpant. A jól látható érdekellentétek részeként köztudomású volt, hogy Nagy-Britannia és Dánia már az európai csatlakozásukkor eleve nem akarták az elmélyültebb európai föderációt, nem kívánták annak további elmélyítését éppen a saját nemzeti érdekeikre hivatkozva. (További részletek: Németh 2004, 457)

Az Európai Űrügynökség

Az euroszklerózis időszaka (1975–1985) jelentette egyfelől az európai integrációs struktúrák megmeszesedését, megkeményedését (beleértve a ragaszkodást a nemzeti érdekek képviseléséhez), és jelentette másfelől Nyugat-Európa technológiai megcsontosodását, lemaradását, elöregedését, amit a kontinens nyugati felén érzekeltek és megpróbáltak tenni is valamit ellene.

Ide tartozik a nyugat-európai kezdeményezésű űrkutatás története; ezen belül az a viszonylag kevésbé ismert eseménysor, hogy Nyugat-Európa épp az általunk taglalt időszakban próbált komoly lépéseket tenni saját (relatív) lemaradásának kompenzálása érdekében. Ezek között kiemelt szerepet szántak a technológiai fejlesztések terén az Európai Űrügynökségnek (European Space Agency, ESA).⁶

Nem igényel különösebb érvelést, hogy a világűrkutatásnak a katonai-stratégiai célokra kívül civil-technológiai jelentősége is van. A hidegháború első harmadában kibontakozó űrkutatás fundamentálisan változtatta meg a társadalmakat, benne az országok gazdasági fejlődését a mezőgazdasági kutatástól a modern médiáig bezárólag.

Az Európai Űrügynökséget mint kormányközi szervezetet 1975-ben alapították. Azon túl, hogy a program részben az amerikai csillagháborús tervektől kapta az ihletet (Németh 2004, 458), az Európai Űrügynökség működése döcögött. 1975-ös alapítása után egy viszonylag hosszú belső vívódásnak kellett eltelnie, hogy 1985-ben az Európai Űrügynökség újradefiniálja magát; ez lett a Horizont 2000, az ügynökség első komplex kutatási programja. Az ESA 1985-ben az érintett államok minisztereinek találkozója után tehát újradefiniálta magát, és a tízéves programja szerint a 21. századra világűrhatalommá akarta változtatni Nyugat-Európát (Németh

⁶ Az ESA egy kormányközi szervezet párizsi székhellyel. Magyarország 2015 óta a tagja, Szlovákia 2022-ben vált társult taggá (associate member).

[<https://enrsi.rtv.slovakia.sk/articles/news/299748/slovakia-is-an-associate-member-of-the-european-space-agency>];

[<https://www.iafastro.org/membership/all-members/european-space-agency-esa.html>]]

2004, 457). A legkomolyabb ambíciói tartalmazták, többek között, egy saját úralomás létrehozását (Columbus) és egy saját űrrepülőgép megalkotását (Hermes).

Kelet és Nyugat közeledése

Ezen a ponton merült fel komolyan Európa (relatív) technológiai lemaradása, amely az enyhülés fogsága révén fellépett helyzetben egészen különös külpolitikai helyzet kombinációját hozta el, teremtette meg. Egyfelől Nyugat-Európa (időlegesen) eltávolodott az USA-tól, másfelől Kelet-Európa rendkívül intenzíven kereste a kapcsolatot Nyugat-Európával. A Békés Csaba-i „enyhülés fogságában” jelenség épp arra a Magyarországra utalhat, mely az 1970-es évek második felére gyümölcsöző viszonyt alakított ki Nyugat-Európával, csakhogy épp akkor, amikor a szuperhatalmak viszonya mélypontra zuhant. Magyarország azáltal került az „enyhülés fogságába”, amikor Kádár Jánosék súlyos döntés elé kerültek: vagy szót fogadnak a Szovjetunióknak, és összezilálják Magyarország nyugati kapcsolatait, vagy vállalják a konfrontációt annak érdekében, hogy hozzájussanak a Nyugatról várható pénz- és technológiai transferekhez.

Kalmár Melinda kutatásaiból is tudjuk, hogy a szovjet térség számára nagyjából ugyanerre a korszakra vált akuttá a „világgazdasági átrendeződésekhez” való adaptálódás kérdése, és kezdték érzékelni azt a súlyos problémát, hogy „ha a szovjet térség a maga felzárkózását nem gyorsítja fel, akkor minden bizonnyal letér a világcivilizáció országútjáról” (Kalmár 2021, 143). Kalmár több szempontból és meggyőzően érvel amellett, hogy a közép-kelet-európai országok nemcsak hogy egyre inkább tudatára ébredtek a technológia transzfer fontosságának, hanem ezt a gondolatot a nemzetköz diplomácia terén is megpróbálták érvényesíteni (elsősorban, de egyáltalán nem csak a Szovjetunió relációjában).

Természetesen nem csak Magyarország került ebbe a döntési helyzetbe. A kelet-közép-európai országok gazdasági kényszerből fakadó nyugat felé tendálásáról számos szerző írt. Például a fokozódó export–import kapcsolatokról Borvendég Zsuzsanna (2022), vagy a kelet–nyugati közeledés gazdasági és politikai vegyes okairól Bencsik Péter (2019). Stefano Bottoni nemcsak a nyugat felé való kilépés vágyáról ír „a nyugati kommunista pártokhoz köthető közvetítőcégek által lebonyolított nyersanyagexport keretei közül” (Bottoni 2015, 181), hanem Románia és Csehszlovákia esetében is beszámol a fentiekhez hasonló Kádár János-féle döntési kényszerhelyzetről (természetesen az adott országok sajátosságait figyelembe véve). Nem is beszélve a nyugati testvér közvetlen közelében lévő Német Demokratikus Köztársaságról (NDK), ahol a technológiai transzfer kínálata és igénye a leglátványosabban működött egy nyugati és keleti ország között (Stokes 2000). Kelet-Közép-Európa technológiai lemaradása az 1975–1985-ös időszakban tehát nem újdonság, noha a jelenség hatása a szovjet térség diplomáciájára nagyon is újszerű gondolat.

Mi az 1975–1985-ös időszak mai történeti relevanciája?

Mit jelentett a szovjet tengeri fegyverkezési program a nemzetközi kapcsolatok szempontjából? A Szovjetunió szempontjából a folyamat az USA-val egybevetett paritás elérését jelentette. Az USA szempontjából egyfajta erőegyensúlyt és magabiztosságot jelentett a bipoláris nemzetközi helyzetben, amely nemzetközi stabilitáshoz vezetett. Azonban Nyugat-Európából nézve az intenzív szovjet fegyverkezés a nemzetközi hatalmi-katonai erőegyensúly megbomlásának látszott, ahogy azt mások mellett Helmut Schmidt nyugatnémet kancellár megfogalmazta.

Mi volt a technológiai transzfer jelentősége a nemzetközi kapcsolatok szempontjából? („transfer of developed technologies” [Békés 2022, 259, 264]) A fent taglalt történeti példa azt mutatja, hogy az Európai Közösségek az 1970-es évek óta törekedtek arra, hogy a tagországoknak önálló európai hozzájárulásuk legyen az űrtechnológiához. A jelenlegi Európai Unió azonban továbbra sem rendelkezik űrhajókkal, sem hordozórakétákkal. Az EU sokáig az orosz Szojuz hordozórakétát használta, azonban Oroszország 2022 februárjában bejelentette, hogy kivonul ebből a programból, így az EU lehetőségei jelenleg a francia Ariane (és Vega) rakétára redukálódtak. A hidegháborúból vett történeti példa jól jelzi a technológiai transzfer sérülékenységét a nemzetközi viszonyok kontextusában.⁷

Érdeemes végül egy pillantást vetni a dialógus szerepére és fontosságára nemcsak a hidegháborúban, hanem általában a nemzetközi kapcsolatokban. A korabeli kelet–nyugati párbeszéd (pl. a vezetők csúcstalálkozói) a hidegháború során egy fontos stabilizáló tényező volt. A dialógus mind általában véve, és a hidegháború alatt különösen fontos preventív kapcsolattartó eszköz volt konfrontatív nemzetközi helyzetekben. A hidegháború alatt a két szuperhatalom közötti együttműködés részleges vagy csaknem teljes megszakadása a lenini korszakban és később, Sztálin idején is megtörtént. A hidegháború csúcstalálkozóival teli második része óta azonban megszokhattuk, hogy a hidegháború szereplői a legintenzívebb feszültségek közben sem szakítják meg teljesen a kommunikációt. Jó példa erre a fő vezetők kommunikációja az 1962-es kubai rakétaválság idején. (A két nagyhatalom legfelsőbb képviselőinek szemszögéből az orosz–amerikai kapcsolatok jelenleg a

⁷ MTI-hír 2022.08.18. Az amerikai űrutasítási hivatal (NASA) bejelentette, hogy az Artemis-programjának az a célja, hogy az Európai Űrügynökséggel és a Kanadai Űrügynökséggel együttműködve űrhajósokat juttasson a Holdra. Az Artemis-program első küldetését (Artemis I.) a floridai Kennedy Űrközpontból tervezték indítani 2022. augusztus 29-én, azonban az indítást elhalasztották előbb 2022. szeptember 2-ra, majd meghatározatlan időre. Az űrhajó a BBC beszámolója szerint egy sor kulturális értékkel bíró emléket visz magával, köztük Shaunt, a stop-motion mesefigura bábát. Az Európai Űrügynökség igazgatója, David Parker elmondta, mennyire örülnek Shaun küldetésének: „Lehet, hogy kis lépés ez az emberiségnek, de óriási ugrás a bábárok számára.” A külső megfigyelő számára komolytalannak tűnik, hogy a küldetésnek épp a Shaun-féle mozzanata került nyilvánosságra, és nem annak tudományosan érdemi része. (<https://www.bumm.sk/turmix/2022/08/18/shaun-a-barany-az-urbe-megy>) Beszédese az is, hogy ez az ESA által támogatott űrküldetés akadozik, jelen sorok írásának idején, 2022 szeptemberében a kilövést 2022 októberére tervezik (<https://blogs.nasa.gov/artemis/>)

mélyponton vannak, bár a legfelső katonai vezetés szintjén látható némi minimális érintkezés. 2022 májusában nyilvánossá vált Vlagyimir Geraszimov orosz vezérkari főnök és Mark Milley, az amerikai egyesült államokbeli vezérkari főnökök elnöke közötti kommunikáció.) Az Oroszország és az Egyesült Államok közötti diplomáciai kommunikáció szinte teljes vagy teljes megszakadása olyan új és veszélyes tényező, amely nem a felelős politikai viselkedés irányába mutat, és nem segíti a helyzet megoldását.

Irodalom

Békés Csaba (2019): *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA TK.

Békés Csaba (2022): *Hungary's Cold War. International Relations from the End of World War II to the Fall of the Soviet Union*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Bencsik Péter (2019): *Kelet és Nyugat között*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Borhi László (2009): *A nyugati nagyhatalmak és Kelet-Közép-Európa 1945 után*. Világtörténet, 2009 ősz–tél, 3–21.

Borvendég Zsuzsanna (2022): *Az Impexek kora*. 3. kiad. Budapest: Kárpátia Stúdió Kiadó.

Fischer Ferenc (2005): *A kétpólusú világ 1945–1989*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Germuska Pál (2010): *Vörös arzenál*. Budapest: 1956-os Intézet – Argumentum.

Heimann, Mary (2009): *Czechoslovakia – The State that Failed*. New Haven & London: Yale University Press.

Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós (2021): *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

Hurst, Steven (2005): *Cold War US Foreign Policy. Key Perspectives*. Edinburgh: University Press.

Ivaničková, Edita (2002): Integrácia v bipolárnom svete. Politika a ekonomika po roku 1945. *História* 2, 2002. č. 1., 22–25.

Kalmár Melinda (2021): *Korporatív, szovjet, hibrid. Egy formáció metamorfózisa*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kecskés D. Gusztáv (2019): *A view from Brussels. Secret NATO reports about the Eastern European Transition, 1988–1991*. Budapest: Cold War History Research Center – Research Centre for the Humanities.

Kiss J. László (2003): *Globalizálódás és külpolitika*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kramer, Mark (2005): Power, politics, and the long duration of the Cold War. In: *Reinterpreting the End of the Cold War. Issues, interpretations, periodizations*. Szerk. Pons, Silvio – Romero, Federico. London – New York: Frank Cass, 21–38.

Ludlow, N. Piers (ed.) (2009): *European Integration and the Cold War: Ostpolitik-Westpolitik, 1965–1973*. London: Routledge.

McWilliams, Wayne – Piotrowski, Harry (2014): *The world since 1945. A history of international relations*. Eighth edition. H.n.: Lynne Rienner Publishers.

Németh István (2004): *Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig*. H.n.: Aula Kiadó.

Németh István (szerk.) (2006): *20. századi egyetemes történet*. 1. és 2. kötet. Budapest: Osiris Kiadó.

Pons, Silvio – Romero, Federico (eds.) (2005): *Reinterpreting the End of the Cold War. Issues, interpretations, periodizations*. London – New York: Frank Cass.

Sestanovich, Stephen (2014): *Maximalist. America in the World from Truman to Obama*. New York: Vintage Books.

Stokes, R. G. (2000): *Constructing socialism. Technology and change in East Germany 1945–1990*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.